

В. Д. Чопчик, О. А. Канюра

СОЦІОЛОГІЧНА ОЦІНКА ОРГАНІЗАЦІЇ ПРОФЕСІЙНОЇ ПІДГОТОВКИ ІНТЕРНІВ-СТОМАТОЛОГІВ

Стоматологічний медичний центр Національного медичного університету
імені О.О. Богомольця, м. Київ, Україна

Summary. Chopchik V. D., Kaniura O. A. **SOCIOLOGICAL ASSESSMENT OF THE ORGANIZATION OF PROFESSIONAL TRAINING OF INTERNS-DENTISTS.** - *Dental Medical Center of Bogomolets National Medical University; e-mail:* **The objective:** to get a sociological assessment of the state of organization of training interns-dentists at the Dental Medical Center (DMC) of Bogomolets National Medical University. **Materials and methods.** The sociological study was conducted according to a specially developed program, which included a study of the satisfaction of interns-dentists with the organization of their training in DMC, as well as finding out their opinions about problems and possibilities of improving the training of dentists in the DMC. A representative sample included 401 interns-dentists which studied at the DMC in 2018-2019. **Results.** It was established that $97.0 \pm 0.9\%$ of interns were satisfied with the obtained theoretical knowledge, $81.0 \pm 2.0\%$ with practical skills, $64.1 \pm 2.4\%$ with the organization of independent work at practical classes in the DMC. At the same time, it is shown that the majority of dental interns don't speak foreign languages and don't involve to scientific work; insufficiently use international and national standards of clinical practice based on evidence-based medicine; don't familiar with the basics of the organization and management of the dental service in the new economic conditions of Ukraine; with the methods of organizing and providing dental care abroad. Modern information technologies, high-tech simulation equipment, and distance learning methods are underused in the educational process. **Conclusions:** The organization of DMC as a clinical base for pre- and post-graduate training of dentists requires improvement in the context of the modern strategy for the development of medical education in Ukraine.

Key words: sociological study, future dentists' training.

Реферат. Чопчик В. Д., Канюра О. А. **СОЦИОЛОГИЧЕСКАЯ ОЦЕНКА ОРГАНИЗАЦИИ ПРОФЕССИОНАЛЬНОЙ ПОДГОТОВКИ ИНТЕРНОВ-СТОМАТОЛОГОВ.** **Цель работы** - получить социологическую оценку состояния организации подготовки интернов-стоматологов в Стоматологическом медицинском центре (СМЦ) Национального медицинского университета им. А. А. Богомольца. **Материалы и методы.** Социологическое исследование проведено по специально разработанной программе, которая предусматривала изучение удовлетворенности интернов-стоматологов организацией их обучения на базе СМЦ, а также выяснение мнения интернов относительно проблем и возможностей усовершенствования подготовки врачей-стоматологов в СМЦ. Репрезентативная выборка включала 401 интерна-стоматолога, обучавшегося на базе Стоматологического медицинского центра в 2018-2019 гг. **Результаты.** Установлено, что $97,0 \pm 0,9\%$ интернов удовлетворены полученными теоретическими знаниями, $81,0 \pm 2,0\%$ - практическими навыками, $64,1 \pm 2,4\%$ - организацией самостоятельной работы на практических занятиях в СМЦ. В то же время, показано, что большинство интернов-стоматологов не владеет иностранными языками, не вовлечено в научную работу;

недостаточно использует международные и национальные стандарты клинической практики, основанной на доказательной медицине; не знакомо с основами организации и управления стоматологической службой в новых экономических условиях Украины; с методами организации и оказания стоматологической помощи за рубежом. В учебном процессе недостаточно используются современные информационные технологии, высокотехнологичное симуляционное оборудование, методы дистанционного обучения.

Выводы. Организация работы СМЦ, как клинической базы до и последиplomной подготовки врачей-стоматологов, требует усовершенствования в контексте современной стратегии развития медицинского образования в Украине.

Ключевые слова: социологическое исследование, подготовка будущих врачей-стоматологов.

Реферат. Чопчик В. Д., Канюра О. А. **СОЦІОЛОГІЧНА ОЦІНКА ОРГАНІЗАЦІЇ ПРОФЕСІЙНОЇ ПІДГОТОВКИ ІНТЕРНІВ-СТОМАТОЛОГІВ.** Мета роботи – одержати соціологічну оцінку стану організації підготовки інтернів-стоматологів у стоматологічному медичному центрі (СМЦ) Національного медичного університету ім. О. О. Богомольця. **Матеріали і методи.** Соціологічне дослідження проведене за спеціально розробленою програмою, яка передбачала вивчення задоволеності інтернів-стоматологів організацією їх навчання на базі СМЦ, а також з'ясування думки інтернів щодо проблем та можливостей удосконалення підготовки лікарів-стоматологів у СМЦ. Дослідження охопило репрезентативну сукупність респондентів, яка налічувала 401 інтерна-стоматолога, котрі навчалися на базі Стоматологічного медичного центру у 2018-2019 рр., і було проведене шляхом анонімного анкетування. **Результати.** Встановлено, що $97,0 \pm 0,9\%$ інтернів задоволені отриманими під час навчання теоретичними знаннями, $81,0 \pm 2,0\%$ - практичними навичками, $64,1 \pm 2,4\%$ - організацією самостійної роботи на практичних заняттях у СМЦ. У той же час показано, що більшість інтернів не володіє іноземною мовою, не залучена до наукової роботи, не достатньо використовує міжнародні та національні стандарти клінічної практики, засновані на доказах; не знайома з основами організації та управління стоматологічною службою у нових економічних умовах України; з методами організації та надання стоматологічної допомоги за кордоном. У навчальному процесі недостатньо використовуються сучасні інформаційні технології, високотехнологічне симуляційне обладнання, методи дистанційного навчання. **Висновки.** Організація роботи СМЦ, як клінічної бази до та післядипломної підготовки лікарів-стоматологів потребує удосконалення у контексті сучасної стратегії розвитку медичної освіти в Україні.

Ключові слова: соціологічне дослідження, підготовка майбутніх лікарів-стоматологів.

Вступ

Запровадження ринкових відносин у системі охорони здоров'я призвело до значних змін у сфері стоматологічної допомоги населенню, які торкнулися економічного і фінансового забезпечення стоматологічних закладів, їх матеріально-технічної бази, підготовки лікарських кадрів, формування професійної компетентності випускників у відповідності до кваліфікаційної характеристики [1, 2, 3].

Час вимагає підготовки конкурентоспроможних лікарських кадрів на основі радикального оновлення процесу навчання з урахуванням сучасних запитів суспільства і роботодавців. У зв'язку з цим зростає потреба у соціологічному аналізі проблем формування нового статусу і соціальної ролі лікаря-інтерна, у вивченні його професійної підготовки, в аналізі організації його клінічної підготовки як майбутнього висококваліфікованого фахівця [4, 5, 6].

Соціологічні дослідження та аналіз отриманих матеріалів сприяють реалізації управління якістю професійної підготовки фахівців, заснованому на парадигмі «соціально-орієнтованого управління» [7, 8].

Мета роботи – одержати соціологічну оцінку стану організації підготовки інтернів-стоматологів у Стоматологічному медичному центрі (СМЦ) Національного медичного

університету ім. О.О. Богомольця.

Матеріали і методи. Соціологічне дослідження проведене за спеціально розробленою програмою, яка передбачала вивчення задоволеності інтернів-стоматологів організацією їх навчання на базі СМЦ, а також з'ясування думки інтернів щодо проблем та можливостей удосконалення підготовки лікарів-стоматологів у СМЦ. Дослідження охопило репрезентативну вибірку, яка включала 401 інтерна-стоматолога, що навчались на базі Стоматологічного медичного центру у 2018-2019 рр. Дві третини (66,6%) від загальної кількості респондентів складала жіночки. Анонімне опитування інтернів здійснювалось за спеціально розробленою анкетною, яка містила 20 запитань та 47 підпитань. Показник повернення анкет склав 93%. Статистична обробка результатів соціологічного дослідження передбачала використання методів статистичного групування, табличного зведення, аналізу абсолютних і відносних рядів розподілу, оцінки статистичної достовірності результатів соціологічного опитування та виконана за допомогою комп'ютерної програми Microsoft Excel.

Результати дослідження та їх обговорення

Проведений аналіз окремих аспектів підготовки майбутніх лікарів-стоматологів в умовах СМЦ демонструє фактичний стан справ (таб.1). Так, 67,1±2,3% інтернів задоволені системою підготовки лікарів –стоматологів, їх інформаційним забезпеченням, а 32,9±2,3% не задоволені.

Таблиця 1

Результати соціологічного опитування інтернів-стоматологів, які проходили навчання на базі Стоматологічного медичного центру медичного університету імені О. О. Богомольця

№ п/п	Питання	Варіант відповідей	Результати опитування інтернів	
			Абсолют. n= 401	P±m %
1	2	3	4	5
1	Ваша стать?	1. 1 – чоловіча	134	33,4±2,4
		1.2 – жіноча	267	66,6±2,4
2	Чи володієте Ви іноземною (англійською) мовою:	6.1. не володію	104	25,9±2,2
		6.2. початковий рівень	261	65,1±2,4
		6.3. середній рівень	24	6,0±1,2
		6.4. вільно володію	12	3,0±0,9
3	Чи є Ви автором (співавтором) одноосібних або колективних:	7.1. наукових статей	8	2,0±0,7
		7.2. тез на конференціях	28	7,0±1,3
<i>Просимо Вас дати відповіді на наступні запитання:</i>				
4	Чи брали Ви участь у міжнародних науково-практичних конференціях?	Так	8	2,0±0,7
		Ні	393	98,0±0,7
5	Чи берете Ви участь у наукових дослідженнях?	Так	4	1,0±0,5
		Ні	397	99,0±0,5
6	Чи задовольняє Вас система підготовки лікарів – інтернів стоматологів, їх інформаційне забезпечення ?	Так	269	67,1±2,3
		Ні	132	32,9±2,3
7	Чи задовольняє Вас матеріально-технічне забезпечення навчального процесу на базі СМЦ, медична техніка і устаткування, сучасні стоматологічні матеріали?	Так	257	64,1±2,4
		Ні	144	35,9±2,4
8	Чи задовольняє Вас організація роботи СМЦ щодо створення умов для навчання інтернів?	Так	209	52,1±2,5
		Ні	192	47,9±2,5
9	Чи здійснюєте Ви свою лікувальну роботу у відповідності до міжнародних вимог доказової медицини та клінічної практики?	Так	157	39,2±2,4
		Ні	244	60,8±2,4
10	Чи використовуються у процесі навчання в інтернатурі міжнародні та національні стандарти діагностики і лікування стоматологічної патології?	Так	205	51,0±2,4
		Ні	196	49,0±2,4

1	2	3	4	5	
11	Чи знайомі Ви з основними принципами роботи університетських клінік у Європі?	Так	264	65,8±2,4	
		Ні	137	34,2±2,4	
12	Чи знайомі Ви з основними принципами державно-приватного партнерства в охороні здоров'я?	Так	296	73,8±2,2	
		Ні	105	26,2±2,4	
13	Чи використовувались під час Вашого навчання технології дистанційного навчання (телеконференції, веб-заняття)?	Так	85	21,2±2,0	
		Ні	316	78,8±2,0	
1	2	3	4	5	6
14	Чи підтримуєте Ви такі положення Проекту стратегії розвитку медичної освіти МОЗ України від 12.09.2018 р.:	14.1. створення державної програми міжнародного обміну українських студентів-медиків?	Так	397	99,0±0,5
			Ні	4	1,0±0,5
		14.2. запрошення іноземних професорів до викладання в українських медичних університетах?	Так	377	94,0±1,2
			Ні	24	6,0±1,2
	14.3.переведення медичних університетів і університетських клінік на автономні умови як організаційно, фінансово, так і академічно?	Так	305	76,1±2,1	
		Ні	96	23,9±2,1	
15	Програма Вашого навчання передбачала вивчення:	15.2.-законодавчо-нормативної документації, яка регламентує порядок організації та надання стоматологічної допомоги населенню?	Так	93	23,2±2,1
			Ні	308	76,8±2,1
		15.3.- прав пацієнтів у сфері охорони здоров'я?	Так	52	13,0±1,7
			Ні	349	87,0±1,7
	15.4.- методів оцінки якості та ефективності роботи стоматологічних закладів?	Так	49	12,2±1,6	
		Ні	352	87,8±1,6	
16	За час Вашого навчання чи задоволені Ви:	16.1-отриманими теоретичними знаннями за окремими стоматологічними спеціальностями?	Так	389	97,0±0,9
			Ні	12	3,0±0,9
		16.2 – отриманими у СМЦ практичними навичками?	Так	325	81,0±2,0
			Ні	76	19,0±2,0
	16.3 - організацією самостійної роботи на практичних заняттях у СМЦ?	Так	257	64,1±2,4	
		Ні	144	35,9±2,4	
	16.4 - інформаційною базою кафедр стоматології, наявністю відеотек, матеріалів на електронних носіях?	Так	72	18,0±1,9	
		Ні	329	82,0±1,9	
17	Чи змогли Ви ознайомитись за час Вашого навчання з методами організації та надання стоматологічної допомоги за кордоном, включаючи:	17.1- організаційні підходи до надання стоматологічних послуг?	Так	49	12,2±1,6
			Ні	352	87,8±1,6
		17.2 - види сучасного лікувально - діагностичного стоматологічного обладнання у країнах Заходу?	Так	81	20,2±2,0
			Ні	320	79,8±2,0
	17.3 – методик виконання тих чи інших сучасних медичних стоматологічних маніпуляцій?	Так	61	15,2±1,8	
		Ні	340	84,8±1,8	

1	2	3	4	5	6
18	Чи мали Ви можливість пройти навчання:	18.1- на високотехнологічному симуляційному обладнанні, оснащеному якісними відео - і аудіо реєстраторами, що дозволяють записувати отриману інформацію з метою контролю?	Так	5	1,2±0,6
			Ні	397	99,0±0,5
		18.2 на комп'ютерах з використанням сучасних комп'ютерних технологій?	Так	12	3,0±0,9
			Ні	389	97,0±0,9
19	Чи вивчали Ви:	19.1. методики аналізу і оцінки діяльності стоматологічних закладів, їх виробничих підрозділів, окремих працівників?	Так	69	17,2±1,9
			Ні	332	82,8±1,9
		19.2. - методики планування діяльності стоматологічного закладу, розробки програм, формування системи показників діяльності стоматологічного закладу?	Так	36	9,0±1,4
			Ні	365	91,0±1,4
20	Чи підтримуєте Ви такі починання	20.1. створити університетську клініку, у якій інтерни могли б самостійно чергувати.	Так	332	82,8±1,9
			Ні	69	17,2±1,9
		20.2. –закріплювати інтернів за практикуючими лікарями, мотивуючи останніх.	Так	365	91,0±1,4
			Ні	36	9,0±1,4
20.3. організувати для інтернів факультатив з вивчення англійської мови(на платній основі).	Так	352	87,8±1,6		
	Ні	49	12,2±1,6		

На сьогодні дуже гостро стоїть питання якості освіти у вищих навчальних закладах України. Процес глобалізації збільшує потребу у володінні культурою спілкування не тільки на рідній, а й іноземній мові, через зростання ролі особистих контактів людей та в інтернеті. Однак 25,9 ± 2,2% опитаних майбутніх лікарів-стоматологів не володіють англійською мовою, на початковому рівні володіють 65,1 ± 2,4%, на середньому рівні - 6,0 ± 1,2%, вільно володіють - лише 3,0 ± 0,9%.

Досягнення високої якості навчання може бути забезпеченим за рахунок механізмів, заснованих на інтеграції різних форм навчання, нових наукових даних у поєднанні з інноваційною та науковою діяльністю. Але результати анкетування засвідчили, що інтерни не були активними учасниками перерахованих форм навчання.

Так, 98,0±0,7% респондентів не брали участь у міжнародних науково-практичних конференціях, 99,0±0,5% у наукових дослідженнях. Не мали надрукованих наукових статей - 98,0±0,7%, тез на конференціях - 93±1,3% опитаних.

76,8±2,1% респондентів відповіли, що не вивчали нормативно-правову документацію, яка регламентує порядок організації та надання стоматологічної допомоги населенню, 87,0±1,7% не знайомі з правами пацієнтів у сфері охорони здоров'я, а 87,8±1,6% - з методами оцінки якості та ефективності роботи стоматологічних організацій.

За час навчання не змогли ознайомитися з методами організації та надання стоматологічної допомоги за кордоном, зокрема, організаційними підходами до надання стоматологічних послуг - 87,8±1,6% опитаних, видами сучасного лікувально - діагностичного стоматологічного обладнання - 79,8±2,0%, методиками виконання тих чи інших сучасних медичних стоматологічних маніпуляцій - 84,8±1,8%.

Не мали можливості навчатися на високотехнологічному імітаційному обладнанні, оснащеному якісними відео - і аудіо реєстраторами, що дозволяють записувати отриману інформацію з метою контролю - 99,0±0,5% опитаних, на комп'ютерах з використанням сучасних комп'ютерних технологій – 97,0 ± 0,9 %.

Не вивчали методики аналізу та оцінки діяльності стоматологічних закладів, їх виробничих підрозділів, окремих працівників - $82,8 \pm 1,9\%$ респондентів, методики планування діяльності стоматологічних закладів, розробки програм, формування системи показників діяльності стоматологічного закладу - $91,0 \pm 1,4\%$.

$64,1 \pm 2,4\%$ інтернів не задовольняє матеріально-технічне забезпечення навчального процесу, медична техніка та обладнання, сучасні стоматологічні матеріали. $78,8 \pm 2,0\%$ респондентів відзначили, що при навчанні не використовувалися технології дистанційного навчання (телеконференції, веб-заняття).

Більше половини опитаних $52,1 \pm 2,5\%$ не задовольняє організація роботи СМЦ щодо створення умов для навчання інтернів. Більше третини респондентів ($39,2 \pm 2,4\%$) не виконували лікувальну роботу у відповідності до міжнародних вимог доказової медицини і клінічної практики. $49,0 \pm 2,4\%$ респондентів не використовували у процесі лікування стоматологічної патології міжнародні та національні стандарти. Тільки $18,0 \pm 1,9\%$ опитаних задоволені інформаційною базою кафедр стоматології, наявністю відеотек, матеріалів на електронних носіях.

У той же час, згідно результатів проведеного соціологічного дослідження, $97,0 \pm 0,9\%$ інтернів задоволені отриманими теоретичними знаннями за окремим стоматологічними спеціальностями, $81,0 \pm 2,0\%$ - одержаними у СМЦ практичними навичками, $64,1 \pm 2,4\%$ - організацією самостійної роботи на практичних заняттях.

Положення проекту Стратегії розвитку медичної освіти, розробленої МОЗ України та оприлюдненої 12.09.2018 р., в частині створення державної програми міжнародного обміну українських студентів-медиків підтримують $99,0 \pm 0,5\%$ інтернів-стоматологів. У частині запрошення іноземних професорів до викладання в українських медичних університетах - $94,0 \pm 1,2\%$ опитаних. У частині переведення медичних університетів та університетських клінік на автономні умови, як організаційно, так фінансово і академічно - $76,1 \pm 2,1\%$.

Слід відмітити, що $65,8 \pm 2,4\%$ респондентів вказали, що вони знайомі з основними принципами роботи університетських клінік в Європі, а $73,8 \pm 2,2\%$ з основними принципами державно - приватного партнерства в охороні здоров'я.

$82,8 \pm 1,9\%$ респондентів, підтримали ідею створення університетської клініки, у якій інтерни могли б самостійно чергувати, $91,0 \pm 1,4\%$ опитаних схвалили пропозицію закріплення інтернів за практикуючими лікарями на умовах мотивації останніх і $87,8 \pm 1,6\%$ висловилися за організацію для інтернів факультативів з вивчення англійської мови (на платній основі).

Висновки:

Результати проведеного соціологічного дослідження засвідчили, що $67,1 \pm 2,3\%$ інтернів в цілому задоволені системою підготовки лікарів –стоматологів, $97,0 \pm 0,9\%$ - задоволені отриманими під час навчання теоретичними знаннями за окремим стоматологічними спеціальностями, $81,0 \pm 2,0\%$ - одержаними у СМЦ практичними навичками, $64,1 \pm 2,4\%$ - організацією самостійної роботи на практичних заняттях.

У той же час встановлено, що більшість інтернів не володіє іноземною мовою, не залучена до наукової роботи; не достатньо використовує міжнародні та національні стандарти клінічної практики, заснованої на доказах; не знайома з основами організації та управління стоматологічною службою у нових економічних умовах України; з методами організації та надання стоматологічної допомоги за кордоном.

На думку інтернів, у навчальному процесі недостатньо використовуються сучасні інформаційні технології, високотехнологічне симуляційне обладнання, методи дистанційного навчання.

У контексті сучасної стратегії розвитку медичної освіти в Україні, переважна більшість інтернів підтримує ідею міжнародного обміну українських студентів-медиків ($99,0 \pm 0,5\%$), запрошення іноземних професорів до викладання в українських медичних університетах ($94,0 \pm 1,2\%$), перехід медичних університетів та університетських клінік на автономні умови, як організаційно, так фінансово і академічно ($76,1 \pm 2,1\%$).

Результати дослідження будуть у подальшому використані для обґрунтування можливостей удосконалення організації роботи СМЦ, як клінічної бази до та післядипломної підготовки лікарів-стоматологів.

Література:

1. Труфанова Е.И. Образовательная модель обучения врачей-стоматологов в интернатуре по специальности 040401. / Е.И.Труфанова, С.Д.Арутюнов, Н.В.Кудрявая // Стоматология. МГМСУ, 2005. - С. 114-123.
2. Белогурова В.А. Научная организация учебного процесса /Учебн. лит. для слушателей системы последиplomного образования. -М.:Медицина, 2003. -296 с.
3. Компетентный подход: опыт европейских вузов /Под общ. науч. ред. д-ра пед. наук, профессора В.И. Байденко.-М.: Исследовательский центр проблем качества подготовки специалистов, 2007. -215 с.
4. Мещерякова М.А. Управление качеством профессиональной подготовки специалистов в системе высшего медицинского образования. Дис. на соиск. учен. степ. д. п. н. - М.-2006. -317с.
5. Русакова И. В. Оценка эффективности и качества подготовки врачей-стоматологов общей практики в интернатуре по разделу "ортопедическая стоматология"/ И. В Русакова, М.П. Харитоновна, Е.О.Королева // Педагогический опыт: теория, методика, практика.- 2015.-№ 2, С. - 117-121.
6. Андреева Г. М. Социальная психология / Учебное пособие для вузов. -М.: Изд-во Аспект Пресс, 2005. - 363 с.
7. Арутюнов С. Д. Ведущая роль мониторинга образовательного процесса на первом этапе постдипломного обучения - в интернатуре /С.Д.Арутюнов, Е.И.Труфанова, Л.А.Цветкова, Н.В.Романенко // Сборник научных трудов «Новое в теории и практике стоматологии». - Ставрополь, 2003. С. - 486-488.
8. Решетников А.В. Социология медицины (введение в научную дисциплину): Руководство. - М.:Изд. ГЭОТАР-Медиа, 2010.– 864с.

References:

1. Trufanova Ye. I. Obrazovatel'naya model' obucheniya vrachey-stomatologov v internature po spetsial'nosti 04.04.01. / Ye. I. Trufanova, S. D. Arutyunov, N.V. Kudryavaya // Stomatologiya.- MGMSU, 2005. - S. 114-123.
2. Belogurova V.A. Nauchnaya organizatsiya uchebnogo protsesssa /Uchebn. lit. Dlya slushateley sistemy poslediplomnogo obrazovaniya. - M.: Meditsina, 2003. - 296 s.
3. Kompetentnyy podkhod: opyt yevropeyskikh vuzov /Pod obshch. науч. red. d-raped. nauk, professora V. I. Baydenko. - M.: Issledovatel'skiy tsentr problem kachestva podgotovki spetsialistov, 2007. - 215 s.
4. Meshcheryakova M. A. Upravleniye kachestvom professional'noy podgotovki spetsialistov v sisteme vysshego meditsinskogo obrazovaniya. Dis. nasoisk. uchen. step. d. p. n. - M. - 2006. - 317 s.
5. Rusakova I. V. Otsenka effektivnosti I kachestva podgotovki vrachey – stomatologov obshchey praktiki v internature po razdelu "ortopedicheskaya stomatologiya"/ I. V Rusakova, M. P. Kharitonova, Ye.O. Koroleva // Pedagogicheskiy opyt: teoriya, metodika, praktika. - 2015.-№ 2, S. - 117-121.
6. Andreyeva G. M. Sotsial'naya psikhologiya / Uchebnoye posobiye dlya vuzov. - M.: Izd-vo Aspekt Press, 2005. - 363 s.
7. Arutyunov S. D., Vedushchaya rol' monitoringa obrazovatel'nogo protsesssa na pervom etape postdiplomnogo obucheniya - v internature / S. D. Arutyunov, Ye. I. Trufanova, L. A. Tsvetkova, N. V. Romanenko // Sbornik nauchnykh trudov «Novoye v teorii I praktike stomatologii». - Stavropol', 2003. S. - 486-488.
8. Reshetnikov A. B. Sotsiologiya meditsiny (vvvedeniye v nauchnyu distsiplinu): Rukovodstvo. - M.: Izd. GEOTAR-Media, 2010. – 864 s.

Робота надійшла в редакцію 17.11.2019 року.
Рекомендована до друку на засіданні редакційної колегії після рецензування